

MIRA JANKOVIĆ (Filozofski fakultet, Zadar)

H A M L E T U PRIJEVODU JOSIPA TORBARINE¹

Prevođenje Shakespeareovih drama stavlja prevodioca pred složen zadatak: istovremeno prevođenje teksta za govornu izvedbu na sceni i prevođenje književnog djela u doslovnom smislu riječi. No Shakespeareova se djela često prevode samo za uprizorivanje i tada postoji opasnost da se — u ime tečnosti govornog izraza i drugačijeg ritma jezika na koji se prevodi — tekst udalji od književnog originala. Događa se da prevodioci, bez mjere i ukusa, u ime scenskog efekta, prevode, na primjer, Shakespeareovu višeznačnu igru riječima, jednoznačnim vulgarnostima, i tome slično. Udaljuju se od smisla književnog originala. Srećom je trajanje scenskih »prijevoda« — a da ne govorimo o slobodnim takozvanim »adaptacijama« Shakespearea — ograničeno na trajanje izvedbe, bez trajanja i vrijednosti književnog djela. A Shakespeareove su drame, iako stvarane za scenu, književna djela i mogu se kao takva katkad intenzivnije doživjeti negoli u izvedbi. Samo integralni scensko-književni prijevod može izraziti bit Shakespeareovih drama.

Riječ je o *Hamletu* u hrvatskom prijevodu Josipa Torbarine, u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske iz 1979.

Velik dio svoga znanstvenog, prevodilačkog i uredničkog rada posvetio je profesor Torbarina cjelokupnom djelu Williama Shakespearea. *Hamlet* je samo jedno između mnogih Shakespeareovih djela, koja je profesor Torbarina proučavao, komentirao, prevodio ili dotjerivao ranije prijevode, odnosno uređivao. O svome radu na *Hamletu*, dosadašnjim prijevodima i izvedbama *Hamleta* u nas, govori Torbarina u predgovoru svojemu prijevodu. U dva je maha dotjerivao ili prerađivao prijevod Milana Bogdanovića iz g. 1924, i to za Matičina izdanja iz 1959. i 1955. Tim je prilikama unosio u ispravke teksta rezultate istraživanja na području svjetske, u prvom redu engleske književne kritike o Shakespeareu. Do punog izražaja dolazi Torbarinin znanstveni pristup

¹ William Shakespeare, *Hamlet*, preveo Josip Torbarina, Nakladni zavod MH, Zagreb 1979, str. 13—14.

Shakespeareovu djelu u njegovu samostalnom prijevodu *Hamleta*. U njemu se odrazilo poznavanje goleme literature, koja postoji o *Hamletu*, kao i vrlo kritički pristup komentarima, te pristup djelu u odnosu na cjelokupni Shakespeareov dramski opus. Najbolja rješenja za prevođenje tekstualnih nejasnoća, spornih mjesta s kontradiktornim komentarima, Torbarina prije svega traži i nalazi u Shakespearea.

U predgovoru jadnom od svojih ranijih prijevoda² prevodilac ističe kao svoje vrhovno načelo prevođenja razumljivost teksta, i nastojanje da prijevod bude našem čitaocu i gledaocu jasniji, nego što to može biti original (na jeziku 16. i ranog 17. stoljeća) današnjem Englezu. Za ilustraciju kako Torbarina primjenjuje princip razumljivosti u prijevodu *Hamleta* navodimo primjere:

Horacije veli da je sve to samo mašta,
I neće nikako da išta povjeruje
O strašnom prizoru što vidjesmo ga dvaput.

(str. 20)

u originalu:³

Horatio says 'tis but our fantasy,
And will not let belief take hold of him
Touching this dreadful sight, twice seen of us;

(str. 670)

Trunak zla
Svu plemenitost bića često snizuje
na svoju razinu.

(str. 41)

the dram of evil
Doth all the noble substance often dout
To his own scandal.

(str. 677)

Prevodilac intervenira kao komentator na mjestima gdje je originalni tekst nejasan ili, kao u primjeru koji slijedi, pojedine riječi originala iskvarene. Navodimo Hamletove riječi u susretu s Rosenkrantzom i Guildensternom (II, 2):

when the wind is southerly I know a hawk from a *handsaw*
(str. 685)

² *Mjera za mjeru*, MH 1957, str. 22.

³ Citirano prema izdanju i paginaciji: *The Works of William Shakespeare*, The Shakespeare Head Press, B. Blackwell 1947.

Prevodilac upozorava u bilješki komentara da je »handsaw« (u doslovnom prijevodu »ručna pila«) iskvarena riječ u originalnom tekstu, koja bi trebala glasiti »heronshaw« (u prijevodu »čaplja«), pa prema tome prevodi:

kad vjetar duše s juga, razlikujem sokola od čaplje.

(str. 68)

Smisao teksta u Torbarininu prijevodu je aluzija na dvije ptice grabljivice u kontekstu scene s Rosenkrantzom i Guildensternom: oni će u daljem razvoju drame ugroziti Hamletov život. U slobodnoj interpretaciji mnogih drugih prijevoda⁴ smisao se gubi.

Iz prevodiočeva komentara saznajemo na nekim mjestima za izvore Shakespeareova teksta. Tako se pretpostavlja da je latinski tekst iz 16. st.:

Esse aut non esse, haec est quaestio

početak Hamletova velikog monologa

To be, or not to be — that is the question.

Biti ili ne biti — to je pitanje

Torbarinin se prijevod poklapa s latinskim tekstom, a ujedno slijedi ritam Shakespeareova stiha, bitan za smisao.⁵

U prevođenju jezičnih arhaizama prevodilac na nekim mjestima nalazi rješenja u odgovarajućem rječniku Marina Držića, a takva mjesta popraćuje opširnijim komentarom. Navodimo jedan primjer doslovnog prijevoda prema Držiću:

The nights are wholesome; then no planets strike,
No fairy *takes*, nor witch has power to charm;

(str. 672)

Noći su čiste, blag je utjecaj planeta,
Vile ne *uzimlju*, a vještice moć gube...

(str. 25)

⁴ Ovdje navodimo tekst u njemačkom prijevodu A. W. Schlegela:

wenn der Wind südlich ist, kann ich einen Kirchturm von einem Leuchtpfahl unterscheiden.

Shakespeares Dramatische Werke, Klassiker-Verlagsgesellschaft, Wien sv. I, str. 158.

Schlegelov se prijevod smatra uzornim; prema njemu je nastao i prvi hrvatski prijevod *Hamleta*, Augusta Harambašića iz 1877.

⁵ U Schlegelovu prijevodu

Sein oder Nichtsein, das ist hier die Frage
ima odstupanja od ritma i smisla originala.

Karakterizaciju Shakespeareovih likova jezičnim izrazom uspio je Josip Torbarina prenijeti u svoj prijevod. Svaki lik ima poseban stil i način govora, koji se očituje već u prvim riječima. Raspon je velik, a razlike su uvjetovane pripadnostima generaciji, položajem i funkcijom, ne samo u društvu, već i u drami. Kako je karakterizacija govorom sačuvana u našem prijevodu, najbolje će pokazati nekoliko primjera. Počinjem s Polonijevim arhaično administrativnim jezikom, složenom, gotovo latinskom sintaksom, koju nije lako slijediti, a kamoli prevoditi u skladu s principom jasnoće prijevoda:

He hath, my lord, wrung from me my slow leave
By laboursome petition; and, at last,
Upon his will I seal'd my hard consent.

(str. 672)

Moj kralju, upornom je molbom istrгнуo
Od mene sporo dopuštenje i na kraju
Zapečatih mu želju teškom privolom.

(str. 27)

I u daljem tekstu Polonijev govor ostaje jasan, a arhaični mu prizvuk daju pojedine riječi (kao npr. »iliti« i slično).

Kontrast Polonijevu jezičnom izrazu predstavlja Hamlet. Taj »suvremenik« svih epoha, koji se — lakše od ostalih Shakespeareovih likova — odijeva u moderno ruho, progovara u Torbarininu prijevodu potpuno suvremenim jezikom, na nekim mjestima gotovo u žargonu:

O, vrijeđa me do dna duše kad čujem gdje
grozan klip an s vlasuljom na tikvi trga strast u
krpe, u same dronjke, da bi rasporio uši gomile u
parteru koja većinom ne cijeni ništa od besmislene
pantomime i galame.

(str. 84)

Prijevod drame o Hamletu traži povremeno osuvremenjivanje jezika, »produženje života«, kako reče Torbarina u predgovoru svojemu prijevodu.⁶

⁶ Kako je osuvremenjenost jezika, a posebno Hamletove »moderne« proze, potrebna, pokazuje citirani tekst u znatno starijem Schlegelovu prijevodu:

O es ärgert mich in der Seele, wenn soch ein
handfester, haarbuschiger Geselle eine Leidenschaft
in Fetzen, in rechte Lumpen zerreisst, um den
Gründlingen im Parterre in die Ohren zu donnern,
die meistens von nichts wissen als verworrenen,
stummen Pantomimen und Lärm.

(str. 170)

Jasan i logičan govor razumnog i pouzdanog Horacija određuje njegovu ulogu u drami, ali i funkciju u strukturi drame. U prvom prizoru prvog čina Horacijev je oduži tekst ekspozicija drame. Taj prikaz jedne vrlo složene situacije u našem je prijevodu kristalno jasan. Citiramo samo zaključne stihove:

A to je, mislim, razlog te pripravnosti
I uzrok ove naše straže, glavni povod
Za svu tu vrevu i taj metež diljem zemlje.

(str. 23)

and this, I take it,
Is the main motive of our preparations
The source of this our watch, and the chief head
Of this post-haste and romage in the land.

(str. 671)

Govorne i jezične karakteristike očituju se već u prvim riječima kad lik stupa na scenu. Ako su naznače sažete, kao u Hamletovu prvom stihu

A little more than kin, and less than kind . . .

(str. 673)

traže i u prijevodu adekvatno rješenje, a to je u ovom slučaju zagonetna igra riječima. U Schlegelovu prijevodu:

Mehr als befreundet, weniger als Freund.

(str. 128)

Igra riječi ne može se, naravno, doslovno prenijeti iz jezika u jezik. Torbarina u svome prijevodu polazi od Kraljeva teksta, koji oslovljava kao »rođaka i sina«, pa Hamletova replika (za sebe) glasi:

Ni otac nisi [mi, ni stric, ni rod, no izrod.

(str. 28)

Svoju igru riječi komentira prevodilac kao manje zagonetnu od originalne, s akcentom na tekstu koji slijedi. To je jedno od mnogih mjesta gdje najbolje rješenje za prijevod Torbarina nalazi u Shakespeareu.

Na početku drame, u prizoru smjene straže, u kratkim replikama stražara, stvorena je atmosfera na sceni sa samo nekoliko riječi:

Bernardo: 'Tis now *struck twelve*; get thee to bed Francisco.

Francisco: For this relief much thanks; 'tis *bitter cold*,
And I am *sick at heart*.

B.: *Ponoć je odbila; . . . . .*
F.: *. . . . . Studen ljuto štiplje,*
A ja sam klonuo.

U Torbarininu prijevodu vrlo je uočljivo da gotovo iste riječi izgovara Hamlet prije pojave duha (I, 4)

Zrak oštro ujeda, veoma je studeno.
The air bites shrewdly; it is very cold.

Adekvatnim prijevodom riječi: bitter, cold, sick, naznačena je atmosfera, ne samo spomenutih scena već i cijele drame.

*
* *

Metoda prevođenja profesora Torbarine zasniva se na proučavanju Shakespeareova teksta i na kritičkom prilaženju postojećih komentara. Zadržat ćemo se na stihu koji u Torbarininu prijevodu po smislu odstupa od velike većine prijevoda *Hamleta* na druge jezike, te od ranijih prijevoda na naš jezik.

U prvom prizoru drugog čina, kad Polonije šalje Reynalda u Pariz za Laertom da promatra njegovo ponašanje, zaključuje opširne upute savjetom:

U sebi promatrajte njegovo nagnuće.

(str. 53)

To je doslovan prijevod originala:

Observe his inclination in yourself.

(str. 680)

Gotovo svi drugi prevodioci, slijedeći tumačenje uglednog engleskog komentatora Shakespearea iz 18. stoljeća, daju stihu drugi smisao. Tako i Bogdanović:

Svoje želje udešavajte prema njegovim.

U komentaru svome doslovnom prijevodu profesor Torbarina tumači smisao stiha ovako: »ako ti (Reynaldo), kao Laertov vršnjak, i prema tome podložan istim iskušenjima, budeš gledao u sebe, lakše ćeš moći promatrati njegova nagnuća i zapaziti njegove greške« (str. 175). Sporom je stihu profesor Torbarina posvetio i dvije posebne studije.⁷ I to

⁷ A Minor Crux in Hamlet, *Studia romanica et anglica zagrabiensis*, No 6, 1958, str. 3—13.

On Translating Shakespeare, *English Studies Today*, ed. G. A. Bonnard, Bern 1961, str. 247—258.

ne bez razloga — jer radi se o jednom od ključnih stihova u *Hamletu*. U prijevodima, koji uporno⁸ slijede pogrešan komentar, neodređeni smisao stiha za dramu postaje beznačajan.

U komentaru doslovnog prijevoda Shakespeareaova stiha i svoje interpretacije smisla Torbarina se poziva na komplementarnu scenu u *Hamletu* (II, 2), u kojoj nalazi eksplicitnu formulaciju savjeta »u sebi promatrajte njegovo nagnuće«. U navedenom se prizoru Kralj obraća Rosenkrantz i Guildensternu:

Obojicu vas molim —
Jer ste od mladih dana odgojeni s njim (tj. Hamletom)
I bliski dobi njegovoj i sklonostima —
. . . . .
. . . . . doznate,
Kad za to vam se pruži prilika ...

(str. 56)

Originalu vjeran prijevod i interpretacija stiha »u sebi promatrajte njegovo nagnuće« značajan je, jer se radi o ključnom stihu u kontekstu drame, neke vrste lajtmotiva prisutna u postupcima i odnosima u zbivanju drame. Izriče ga Polonije kao »mudri« savjet mladiću, koji bi trebao uhoditi njegova sina. Na svoj ga način ponavlja Kralj mladićima od kojih traži da promatraju njegova »sina«. U tom kontekstu uputa, da se o nekom drugom sudi prema vlastitim sklonostima, ima negativan predznak. Kao motiv — nazovimo ga motivom identifikacije — u drami ima fatalne posljedice, prvenstveno u sudbini Ofelije.

Ofelija nastupa u trećem prizoru prvoga čina u sceni oproštaja s Laertom. U njezinoj je prvoj kratkoj replici riječ »sumnjati«. Slijede Laertovi stihovi, koji u prijevodu imaju lakoću i ljupkost lirske pjesme:

Što Hamleta i njegova se čuvstva tiče,
To uzmite ko igračku i hir u krvi,
Ko ljubicu u cvijetu ljudske naravi,
Rânu, ne postojanu; ugodnu, ne trajnu;
Ko miomiris tek i zabavu trenutka —
Ne više.

(str. 35)

Laert govori o Hamletu, a zapravo otkriva sebe, svoje sklonosti i narav. Željan »zabave trenutka« uporno traži očevu privolu za put u Pariz i bježi iz sumorne atmosfere danskoga dvora. O njegovoj lakomislenosti

⁸ Dogodilo se tako da je stih, koji Schlegel, vjerno originalu, prevodi:

Von Eurer eignen schliesst auf seine Neigung
u kasnijim redakcijama prijevoda »popravljen« prema krivom komentaru i glasi:

Bemerkt mit eignen Augen seinen Wechsel.

govori sam tekst, a i nepovjerenje oca. No da ponovimo: Laertove se riječi eksplicite odnose na Hamleta, a implicite na samog Laerta. No Hamlet nije Laert, on neće u Pariz, već u Wittenberg. Laert griješi kad o Hamletovim čuvstvima govori prema vlastitim sklonostima i »u sebi promatra njegovo nagnuće«. Unosi prvu sumnju u Ofelijine osjećaje, nesigurnost i zabunu u njezine odnose s Hamletom.

U Ofelijinoj tragičnoj sudbini ponavlja se motiv identifikacije u još jednom vidu. Svu gorčinu kojom promatra ponašanje majke Hamlet unosi u osjećaje za Ofeliju. Uopćavajući — krhkosti ime ti je žena — identificira, i postupke jedne žene naslućuje u drugoj.

U atmosferi drame, punoj sumnje, nesigurnosti i uhođenja, smisao stiha »u sebi promatrajte njegovo nagnuće« od nemala je značenja. Stoga je zahvat profesora Torbarine, kojim kao znanstvenik i prevodilac ovome stihu vraća pravi smisao originala, vrijedan prilog ne samo prevođenju već i proučavanju Shakespeareovih djela.

Pretežno sam u ovom osvrtu govorila o književnom vidu *Hamleta* u prijevodu Josipa Torbarine, iako se radi o integralnom prijevodu Shakespeareova scensko-književnog djela. Vjerujem, međutim, da se već i po kratkim citatima prijevoda u ovom članku, može naslutiti živ ritam govornog jezika, raznolikost jezičnog izraza i pjesnički stih, a do punog izražaja može doći tek na sceni.